

»A ni to malo strašljivo?« – doživljanje stika z umrlimi

—Eva Poklukar—

Prispevek z antropološkega vidika obravnava človekovo doživljanje stika z umrlimi, pri čemer to razume kot spontani stik živih posameznikov z umrlimi osebami v različnih pojavnih oblikah – od pomenljivo »resničnih« sanj o umrlih in mentalnega komuniciranja z njimi do čutnih in drugih zaznavanj pokojnikov. Avtorica glede na lastno terensko raziskavo in nekatere tuje študije o posmrtnih stikih prevprašuje splošno razširjeno prepričanje, da so stiki z umrlimi bolj ali manj strašljiva in nezaželena izkušnja. Na podlagi prvoosebni pričevanj predstavi paleto raznolikih odzivov pričevalcev na taka doživetja in ugotavlja, da sta strah in odpor v trenutku izkušnje najmanj pogosta odziva na stik z umrlimi.

KLJUČNE BESEDE: antropologija, mrtvi, nenavadne izkušnje, stik z umrlimi, posmrtno življenje, strah pred mrtvimi, smrt, pokojniki

This paper explores the personal experience of contact with the dead from an anthropological perspective, defining such contact as spontaneous interactions between living individuals and the dead. These encounters can manifest in various forms, ranging from meaningful dreams and mental communication with the dead to sensory and other perceptions of the deceased. The author challenges the prevalent notion that contact with the dead is inherently frightening and unwelcome, drawing on her own fieldwork as well as relevant studies on afterlife communication. Through the presentation of first-person testimonies, the paper highlights the wide range of reactions to such experiences and demonstrates that fear and rejection are, in fact, among the least common responses to encounters with the dead.

KEY WORDS: anthropology, the dead, extraordinary experiences, contact with the dead, after-life communication, fear of the dead, death, the deceased

Ko ljudem povem, da se moje raziskovalno zanimanje vrti predvsem okoli stika z umrlimi,¹ me najprej presenečeno pogledajo, nato pa vzkliknejo, da gre za resnično zanimivo tematiko – tako se odzove približno polovica mojih sogovornikov, druga polovica pa pripre oči in me zelo resno vpraša: »Ampak – a ni to malo strašljivo?«

Pri obravnavi takih odzivov je smiselno najprej omeniti, da se interpretacije stikov z umrlimi med pripadniki različnih družbenih skupin lahko močno razlikujejo, saj je že odnos do pokojnikov družbeno in kulturno pogojen. Antropološke raziskave na nekaterih

¹ V angleščini je v tem kontekstu uveljavljen izraz *after-life communication*, ki bi ga lahko dobesedno prevedli kot »posmrtna komunikacija«, a se zdi ustrežnejši prevod kar »komunikacija z umrlimi«. V tem članku bom vseeno večinoma operirala z izrazom »stik z umrlimi«, saj zajema širok spekter raznolikih izkušenj in namesto omejitve na dvostransko izmenjavo z umrlimi poudarja spontanost srečanja z njimi.

območjih Afrike, Južne Amerike, Oceanije in drugod so bogato popisale tamkajšnje tradicije stikov z umrlimi. Take etnografije dokazujejo, da se interpretacije stikov z umrlimi med avtohtonimi prebivalci drugih celin bistveno razlikujejo od zahodnih ter so izrazito kulturno pogojene. Za razliko od odklanjanja in strahu, prevladujočih v našem okolju, so v številnih neevropskih skupnostih mrtvi doživljani, sprejeti in vključeni v prakse živih na povsem drugačen način. Po drugi strani pa so v tehnološko razvitih državah (našega) t. i. zahodnega sveta stiki z umrlimi v širši javnosti (a pogosto tudi v strokovni literaturi) še vedno nekaj neobičajnega² in se kategorično umeščajo med kontroverzne tematike »nadaravnega« ali »paranormalnega«.³ Na te teme se, zaradi manka logike pri njihovem pojasnjevanju (Cooper, 2018: 202) in neujemanja s prevladujočimi zahodnimi znanstvenimi paradigmi (Hayes, Steffen, 2018: 166) oziroma predstavami o tem, kaj je resnično in kaj ne, še vedno gleda skozi prizmo tabujev in stigme.

Vse omenjeno sem občutila tudi sama, ko sem se začela ukvarjati s to tematiko in sem ob pomenkih z znanci in prijatelji pogosto dobila občutek, da jih zgolj omemba umrlih in njihovega spontanega pojavljanja spravlja v resnično zadrego. Kot sem ugotovila pozneje, so bili velikokrat prepričani, da so stiki z umrlimi strašljiva in neprijetna izkušnja – tako so mislili zaradi vzpostavljene analogije s smrtjo in njeno dokončno tragičnostjo, strahom pred minljivostjo in izgubo svojih bližnjih, pa tudi zaradi neobičajnosti in ontološke mejnosti takih doživetij. Kot sta ugotovila tudi Hayes in Steffen (2018: 166), so vse te izkušnje še vedno sporne.

V prispevku se ne bom podrobneje ukvarjala z razlogi za splošno razširjeno prepričanje, da je srečanje z umrlimi grozljiva izkušnja. Mnenje številnih morda sloni na zgodovinsko pogojenih družbenih normah in odnosu do posmrtnega življenja, na dolgotrajnem izpostavljanju in poudarjanju izključno negativnih primerov stikov z umrlimi ali pa na številnih medijskih reprezentacijah interakcij z umrlimi, ki skušajo v gledalcu vzbuditi kar največ strahu, včasih na račun verodostojnosti dejanskega stanja stvari. Vendar pa se glede na raznolikost pričevanj o posmrtnih stikih splošna družbena bojazen pred umrlimi ne zdi povsem upravičena. Nekatere raziskave namreč kažejo, da priljubljenost posmrtnih stikov s pokojniki narašča, saj ljudje vse pogostejše prepoznajo njihove možne koristi (glej Kwilecki, 2009). Prav tako številne etnografske študije potrjujejo, da so za nekatere pričevalce stiki z umrlimi pozitivni dogodki, saj prinašajo podporo in tolažbo žalujočim, pomagajo pri razreševanju težkih življenjskih situacij, dajejo občutek stalne povezanosti s pokojniki ter olajšajo prebolevanje težke izgube bližnjih svojcev in prijateljev ipd. (Klass, Steffen, 2018: 4; glej tudi Parker, 2005; Bennett, 1999; Kwilecki, 2009; Klass, Silverman, Nickman, 1996; Kosminsky, 2018; Calhoun, Tedeschi, 1999; Beischel, Mosher, Boccuzzi, 2018).

² Zanje se zaradi odstopanja od običajnih izkušenj in sprejetih razlag resničnosti uporablja tudi izraz »anomalne« izkušnje (*anomalous experiences*), saj jih pričevalci izkušajo preko »neobičajnih mehanizmov kot so miselna telepatija ali čutne zaznave brez znanega verodostojnega izvora« (Parker, 2005: 258).

³ Oba izraza sta že sama po sebi problematična, saj izražata družbeno konstruirano normativnost določenih verovanj, kjer je določeno, kaj (v primeru »nadaravnega«) še spada pod »naravo«, kaj pa že sega preko, oziroma kaj je (v primeru »paranormalnega«) še »normalno« in družbeno sprejemljivo in kaj ne več (Eaton, 2021: 13, 14; glej tudi Waskul, Eaton, 2018).

Pa vendar – zakaj se večina ljudi stikov z umrlimi še vedno boji? Zdi se, da je bojazen prisotna predvsem pri tistih, ki te izkušnje (še) niso imeli. Pri ljudeh, ki pa izkušnje imajo, ti stiki sprožajo zelo raznolike odzive, ki so med drugim odvisni tudi od tega, ali umrlega poznajo. Gillian Bennett (1999) je na primer ugotavljala, da vdove iz Manchesterja z nepoznanimi umrlimi dojemajo izrazito negativno ter umrle zaznavajo kot škodoželjne, »nezaželene vsiljivce«, ⁴ srečanja s poznanimi in zanje pomembnimi umrlimi (svojci in prijatelji) pa vidijo kot »obiske dobrih mrtvih«, ki se jih veselijo in jim dovolijo, da ohranjajo svojo nekdanjo vlogo v njihovem življenju (Bennett, 1999: 49, 66, 67). Tudi pričevalci v raziskavi Abby Day (2012) razločujejo med poznanimi in nepoznanimi umrlimi, Hufford (1995: 34–37) pa v svojih delih piše o »obiskih preminulih ljubljenih oseb« ter o »obiskih neidentificiranih ljubečih prisotnosti«. O stikih z umrlimi je v kontekstu nadnaravnega na Islandiji pisala tudi Ana Svetel v *Studia mythologica Slavica* 27 (Svetel, 2024).

Leta 2024 sem v okviru pisanja svoje magistrske naloge z naslovom *Izkušnje stika z umrlimi: prvoosebne pripovedi* (Poklukar, 2024) izvajala terensko etnografsko raziskavo, v kateri sem zbiral prvoosebna pričevanja o nenavadnih izkušnjah s pokojniki. Ob branju tuje strokovne literature in pričevanj o tem sem namreč ugotovila, da tematika v slovenskem prostoru še ni dobro raziskana – kvalitativno terensko etnografsko raziskavo na tem področju je opravljala le prof. dr. Mirjam Mencej (glej Mencej, 2015; Mencej, 2021) –, zato me je zanimalo, do kakšnih ugotovitev bi lahko prišla z lastnim raziskovanjem. Po dogovoru z mentorico prof. dr. M. Mencej sem v začetku leta na oddelku za Etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pripravila dispozicijo z okvirno načrtano tematiko, nato pa od marca do junija po vsej Sloveniji iskala ljudi, ki so na lastni koži izkusili stik s poznano ali nepoznano umrlo osebo. Ker sem v svoji širši okolici že dlje časa opažala zanimanje za posmrtno življenje, nisem pričakovala težav pri iskanju sogovornikov. Vendar pa se je izkazalo drugače, saj sem se za intervju lahko dogovorila le s tistimi, ki so me že poznali, ali pa so mi zaradi priporočil drugih prijateljev zaupali. Ker sem želela priti v stik tudi s širšim krogom (meni nepoznanih) sogovornikov, sem na oglasne deske po različnih predelih Ljubljane nalepila male oglase, v katerih sem vse z izkušnjami pozivala k sodelovanju v raziskavi. Ker odziva na te oglase ni bilo (prejela nisem niti enega klica, čeprav je bilo nekaj listkov s telefonsko številko odtrganih), sem poziv objavila še na družbenem omrežju Facebook v eno od skupin alternativne duhovnosti, ki mi jo je predlagala znanka. Odzvala se je ena oseba: ženska srednjih let, ki je trdila, da komunicira s pokojniki. Po spletu naključij sem prek vez spoznala še eno, mlajšo odraslo posameznico, ki je prav tako trdila, da je medij.

Na koncu sem zbrala sedem pričevanj, dobro polovico sogovornikov sem našla naključno v svojem okolju: med prijatelji, sorodniki in drugimi znanci, ko je pogovor nanesel na mojo raziskovalno temo. Razen enega spletnega stika sem do ostalih pričevalcev prišla s tehniko snežne kepe oziroma priporočili. Uporabila sem tudi metodo opazovanja z udeležbo. S posameznicami – naključje je hotelo, da je vseh sedem ženskega spola – sem

⁴ Nepoznane umrle so označevale tudi z izrazi kot so »duhovi« ali »prikazni« (Bennett, 1999).

posnela pogovore v obliki polstrukturiranih intervjujev, v katerih so z mano delile svoje nenavadne izkušnje z mrtvimi.

Pričevalke prihajajo iz treh različnih delov Slovenije (v največji meri z Gorenjske, nekaj pa iz Osrednjeslovenske in s Koroške). Njihov starostni razpon je od 23 do 66 let, enakomerno zastopan po desetletjih, razen obdobja tridesetih let, ki šteje tri pripadnice. Starejša polovica pričevalk ima enega ali dva otroka. Politično so različno usmerjene. Dobra polovica jih prihaja s podeželja, ostale živijo v mestih, prav vse pa pripadajo srednjemu ekonomskemu razredu. Vse razen ene pričevalke je bolj ali manj zaznamovalo odrasčanje v tradiciji rimskokatoliške veroizpovedi, čeprav se je stopnja kasnejšega upoštevanja verskih dogem razlikovala od posameznice do posameznice. Razen dveh so ostale pričevalke v odraslem življenju (pogosto tudi zaradi lastne izkušnje stika z umrlimi) opustile družinsko religiozno pripadnost. Kljub temu da se ne strinjajo s krščansko interpretacijo posmrtnega življenja, zavračajo ateizem in ostajajo na nek (svoj) način »verujoče«, saj so zaradi lastnega duhovnega izkustva neomajno prepričane v obstoj duhovnega sveta. Čeprav same niso uporabljale identifikacijskih oznak ali poimenovanj, njihova prepričanja sovpadajo z idejami alternativnih duhovnosti (za katera se uporablja tudi angleški izraz *new age*), s katerimi so se srečale v različnih knjigah, ki obravnavajo to tematiko.

Na izkušnje stika z umrlimi, o katerih so mi pripovedovale, so se kljub temu odzivale zelo različno in glede na različne dejavnike – poznanost umrlega, starost ob izkušnji ipd. Njihove pripovedi so me presenetile, saj se je izkazalo, da strah ni bil najpogostejše čustvo, ki so ga občutile ob stiku z mrtvimi, prav tako pa je večina stikov potekala brez pretiranih (ali negativnih) čustev. Prav to me je spodbudilo, da v pričujočem prispevku problematiziram splošno prepričanje, da so izkušnje stika z umrlimi nekaj neizpodbitno srhljivega in nezaželenega. Najprej bom opredelila različne oblike stika s pokojniki, nato pa na primeru sedmih pričevanj prikazala raznoliko paleto doživljanja in odzivov na take nenadejane stike. S tem želim dokazati, da srečanja z umrlimi niso vselej zgolj zastrašujoča izkušnja, temveč so lahko tudi pomirjujoče in prijetno doživetje.

IZKUŠNJE STIKA Z UMLIMI

Strokovnjaki stik z umrlimi v splošnem opredeljujejo kot spontani pojav oz. stik živih posameznikov z umrlimi osebami⁵ (Penberthy, Pehlivanova, Kalelioglu, 2023). Zavzemajo lahko različne oblike: od miselnega prejetja sporočil umrlih, pomenljivo »resničnih« sanj o umrlih in spontanih misli v zvezi z njimi, vizualnega in zvočnega pojavljanja pokojnikov (videnje ali slišanje pokojnikovega glasu), zaznavanja specifičnih vonjav, povezanih z umrlimi, občutka prisotnosti umrlih ali drugih senzoričnih izkušenj (na primer občutek njihovega dotika) pa do prekognitivnih vizij,⁶ interpretacij simbolnih sporočil

⁵ Različni strokovnjaki stik in komunikacijo z umrlimi različno opredeljujejo: glej npr. tudi Kwilecki, 2009; Parker, 2005; Guggenheim, Guggenheim, [1995] 2008; Streit-Horn, 2011.

⁶ V ezoteriki *prekognicija* pomeni sposobnost napovedovanja prihodnosti, v psihologiji pa označuje predhodno spoznanje.

in dogodkov (tudi sinhronost določenih pomembnih dogodkov ali pojavov), motenega delovanja elektronskih naprav ter drugih nenavadnih in nerazložljivih (naravnih) pojavov (Bennett, 1999: 109; Parker, 2005: 258; Stroebe, Schut, 2005: 477; Thomas, 2007: 27, 29, 31, 33; Kwilecki, 2009: 101; Cooper, 2018: 202; Beischel, Mosher, Boccuzzi, 2018: 178; Blécourt, 2024: 1–4). Stiki s pokojniki so univerzalne narave: pojavljajo se v vseh kulturah, družbenih slojih in starostnih kategorijah ter niso pogojeni z izobrazbo, verskimi prepričanji ali spolom (Streit-Horn, 2011 po Beischel, Mosher, Boccuzzi, 2018: 178). V vseh primerih gre za »občutek živečega posameznika, da izkuša neposreden stik s klinično že umrlo osebo, ki ga sam ni iskal ali izzval in pri katerem ni bilo vmešavanja drugih oseb, ki imajo sposobnosti komunikacije z umrlimi (medijev, šamanov, jasnovidecev ...), niti niso bili uporabljene nobene naprave ali rituali, ki bi omogočili stike z umrlimi« (Poklukar, 2024 po Penberthy, Pehlivanova, Kalelioglu, 2023).

V raziskavi je bila paleta odzivov na izkušnjo stika z umrlimi pri pričevalkah zelo raznolika – od začudenja, vznemirjenja, strahu in obremenjenosti pa do dejavnega odziva, občutka pomirjenosti ter vtisa, da gre za nekaj povsem »normalnega«. Njihovi odzivi so se razlikovali glede na več dejavnikov, med drugim glede na poznavanje in bližino z umrlim v času njegovega življenja; glede na predhodne izkušnje, seznanjenost in držo do tematike duhovnosti in posmrtnega življenja ter glede na kontekst in okoliščine izkušnje same. Da bi dobili čim jasnejši pregled nad doživljanjem izkušnje stika z umrlimi, odzive mojih sogovornic v nadaljevanju navajam razvrščene glede na njihova prevladujoča občutja v trenutku izkušnje – ta občutja zapisujem z emskimi termini, torej kakor so jih poimenovala moje sogovornice same. Naslednjih pet podpoglavij vsebuje pripovedi pričevalk, naslovljena pa so po čustvu, ki so ga najintenzivneje občutile ob stiku z umrlimi: strah in neugodje; vznemirjenost; (za)čudenje; umirjenost in občutek »normalnosti«; občutek preobremenjenosti in dejavna pomoč umrlim. Na koncu dodajam še odstavek o *zavračanju* takih izkušenj nekaterih bližnjih družinskih članov mojih sogovornic.

STRAH IN NEUGODJE

Psihološke definicije strah opredeljujejo kot neprijetno čustvo, saj ga oseba doživlja kot boleče in negativno. Strah naj bi bil odziv na zaznano nevarnost, ki je lahko realna, zunanja ali pa namišljena (Psihološki raziskovalni inštitut, 2021). Za občutek bolečine se lahko uporabi tudi izraz neugodje, ki pomeni čustveno, telesno ali duševno stisko (Inštitut za razvoj človeških virov, b. d.). Le tri pričevalke v moji raziskavi so poročale, da jih je stik s pokojniki prestrašil. Ena od pričevalk, Eneja⁷ (ki trdi, da je medij in da z umrlimi komunicira vsakodnevno), v tem kontekstu izpostavlja splošno zmotno prepričanje, da naj bi umrli žive prihajali strašiti. Po njenem se namreč to dogaja zelo redko in je takšno prepričanje do umrlih celo krivično.

⁷ Imena vseh mojih sogovornic so v prispevku zaradi zagotavljanja anonimnosti psevdonimizirana, nekatere druge, za raziskavo nebitvene podrobnosti, so prav zato spremenjene.

Mislim, dostikrat se mi ne zdi fer, ker [umrle] prikazujejo, kakor da pridejo samo strašit. In jaz si mislim: »Ne, ne pridejo samo strašit,« pismo. Zelo redko pridejo strašit. Samo od same duše je odvisno, na kakšen način bo pristopila in če zna pristopiti. Seveda če bo izbrala nek določen način, se lahko otrok tudi ustraši, ker ne ve [kaj se dogaja].

Eneja meni, da je predvsem otroški strah pred umrlimi povezan z načinom pokojnikovega pojavljanja in z dejstvom, da otroci ne razumejo, kaj se dogaja v trenutku stika s pokojniki. Strah je bil v moji raziskavi prisoten v primeru dveh pričevalk, ki sta izkušnjo z mrtvimi doživeli v zgodnjem otroštvu; tako Anuša kot Marta pravita, da sta bili premladi, da bi lahko razumeli ali si razložili dogajanje okoli njiju.

V zgodnjem otroštvu je Marta po smrti svojega dedka v vhodni veži velikokrat slišala škrtanje v ključavnici, odpiranje vrat in hojo po stopnicah. Ostali družinski člani so ji namignili, da gre verjetno za pokojnega dedka, ki je prišel na obisk, a kljub temu da je imela tega dedka zelo rada, si je želela, da vse skupaj preneha. Nenehno zaznavanje pokojnikove prisotnosti jo je navdajalo s tesnobo in strahom, bila je celo prepričana, da se ji blede. Šele pozneje je kot odrasla o svoji izkušnji premislila in si jo pojasnila.

Ko se je prvič nekaj takega zgodilo, me je bilo zelo strah ja. Samo to sem bila še otrok, a veš. /.../ Tisto res nisem hotela več, da pač slišim te stopinje in to, jaz sem kar mislila, da se mi bo zmešalo na neki točki [smeh]. Čeprav so vsi rekli: »Saj ata si poznala!« Ampak meni je bilo to tak [dokaz]: »Aha, res je nekaj«. Zdelo se mi je, da je to nekaj nenavadnega, da to ljudje po navadi ne doživljajo, uuu, to pa ni kar tako. Pa še tisti čas sem ogromno te Dosje X in te paranormalne pojave [na televiziji] gledala [smeh] in potem me je bilo res strah no, dokler nisem malo predelala to, da stvari se dogajajo, samo da niso ravno take, kakor jih v filmih in v serijah gledamo.

Anuša je kot sirota pogosto močno pogrešala svoja starša. Ko je bila stara deset let, je v dnevni sobi pregledovala stare albume s slikami in naenkrat je začutila izredno močno prisotnost svoje pokojne matere – ob tem je imela občutek, da se je »zrak začel zgoščevati«. Ker ni vedela, kaj se dogaja, se je močno preplašila.

Takrat sem veliko razmišljala od mami, pa njene stvari sem gledala, slike pa zlatnino. In potem sem bila na eni točki zelo osamljena in sem začela čutiti eno zelo močno prisotnost in me je zelo prestrašila ta prisotnost, tako da sem se mogla strezniti, da sem tako odslovila to. Nisem več želela tega čutit, ker me je bilo strah. Nisem vedela, kaj to je. /.../ Zelo sem jokala, pa močno sem mami pogrešala in potem je začel [biti] ta občutek močno prisoten in me je bilo strah. Zdelo se mi je neznano, pa mami hkrati. In nisem, nisem mogla tega sprejet, ne vem. /.../ Samo strah me je bilo, samo strahu se spomnim. Strahu neznanega in močnega, in potem tega, da sem ga odgnala. In sem se tako streznila in nehala jokati in nehala na to mislit

in začela nekaj drugega delat, da bi presekala to. Strah me je bilo. Zdaj ne vem, res je bil močan občutek, in potem se je stopnjeval tudi ta občutek strahu istočasno. /.../ Hudo željo po kontaktu z njo sem sicer imela. Nisem pa zmogla potem tega, kar se je začelo naprej dogajati. Zelo me je prestrašilo, kot da nisem več imela kontrole nad stvarmi.

Ko se je občutek prisotnost pokojnice stopnjeval, je po Anušinih besedah hkrati naraščal tudi njen strah. Naposled je iz bojazni želela prekiniti stik s pokojno materjo in odgnati neznane občutke, zato je zbistrila svoje misli in jih preusmerila. Meni, da takrat ni bila zmožna sprejeti stika s pokojnico, čeprav si ga je v resnici že dolgo časa močno želela. Ko se je to dogajalo, je čutila, da ji situacija uhaja izpod nadzora. Anuša je prepričana, da je na njen prestrašen odziv (poleg rosne mladosti) vplivalo tudi dejstvo, da do takrat ni verjela v življenje po smrti, hkrati pa je vero v presežno avtomatično povezovala z institucionaliziranimi oblikami religije.

Ta vera mi je bolj to strahospoštovanje pomenila, da moraš biti tako pa tako pa tako, pa priden, pa ne vem kaj. Da moram res vse prav narediti, da moram biti pridna. Ni mi bila nekaj podpornega, ne nekaj lepega, ampak bolj strahovlada. Tako sem tudi to doživljala in res sem vedno mislila, da moram vse pravilno narediti, da ne bom kaznovana. No, te prisotnosti, ki sem jo začutila, pa sigurno nisem čutila kot kazen, ampak kot eno močno silo, ki je nisem poznala in sem se jo bala. In strah me je bilo, kaj bo z mano, kaj bo ta sila naredila zdaj meni. Tega me je bilo strah.

Zaradi vpliva rimskokatoliškega okolja je vse duhovno doživljala z velikim strahospoštovanjem, zato jo je stik s pokojnico močno prestrašil. Poleg strahu, da bi ji neznana sila kaj storila, je bila po svojem mnenju tedaj še premlada, da bi se lahko pomirjeno odzvala in jasno zaznala, kaj se dogaja.

Občutja strahu in nelagodja so bila pri pričevalkah prisotna tudi, ko je šlo za prvo izkušnjo stika s pokojniki. Tako je bilo z Vesno, ki je vse od smrti svojih staršev po prazni hiši velikokrat slišala nepojasnjene zvoke (hoja po stopnicah, zapiranje oken ipd.), nekoč je celo zaslišala, kako jo je njena, takrat že nekaj mesecev mrtva mati, glasno poklicala po imenu. Poleg tega Vesna prepozna tudi številna znamenja, ki jih razume kot sporočila pokojnikov (npr. ptičja peresa, bele vrtnice). Pravi, da se je sprva stika z umrlimi zelo bala, saj ni vedela, kaj se dogaja. Nepojasneni glasovi so jo plašili, ker si jih ni znala razložiti: »Na začetku sem se itak tega zelo bala, ker mi je bilo tako nepoznano.«

VZNEMIRJENOST

Vznemirjenost je stanje, v katerem so možgani brez jasnega vzroka zelo aktivni in vznurjeni, kar se kaže kot nemir, živčno vznurjenje, neugodje, tesnoba ali napetost (Inštitut za razvoj človeških virov, b. d.). Takšno vznemirjenje je ob izkušnji dvakrat doživela Silvija.

Pri prvi izkušnji je šlo za slišno komunikacijo s pokojno živaljo – njena družina je imela psa, ki je nenadoma umrl. Tri dni po smrti je Silvija hkrati z drugimi družinskimi člani zaslišala jasen in glasen pasji lajež, značilen za njihovega pokojnega psa. Najprej je bila prepričana, da ima prisluhe, nato pa je ugotovila, da so tudi ostali v prostoru slišali enako. Rekla je, da se je »začela tresti«, s sestro pa sta si padli v objem, da bi se pomirili in opogumili. Ni vedela, kako bi si razložila dogodek, vendar so potem skupno presodili, da se je pokojni kuža prišel še zadnjič poslovit.

Do drugega dogodka je prišlo med družinskim kosilom, ko se je vsakdanji pomenek sprevrgel v manjši prepir, pri katerem so vsi začeli govoriti eden čez drugega. Takrat pa je nenadoma z velikim truščem na tla padla omarica, polna steklovine, ki je bila pritrjena na zid v jedilnici. V tišini so se spogledali in jedli naprej, vsak pa je pri sebi premleval možne razloge za dogodek – preveč so bili pretreseni, da bi takoj pospravili črepinje. Omarica je bila sicer že več kot leto dni pritrjena na steno, vzvodi in nosilci pa so bili po poznejšem pregledu popolnoma trdno pričvrščeni na svoja mesta. Zaradi sočasnosti in nenavadnosti dogodka so bili vsi pretreseni: »*Najprej sploh nismo pospravili, ker nam je bilo tako strašljivo.*« Ker je šlo za fizično nerazložljiv pojav, je dogodek v družini sprožil razpravo, ali obstaja nekakšna »nevidna pomoč pokojnikov«, in nazadnje so padeč omarice označili kot znamenje oziroma opozorilo, naj se ne prepirajo in naj se imajo raje radi.

(ZA)ČUDENJE

Čudenje se kot kratkotrajen čustveni odziv navadno pojavlja ob nenadnih, nenavadnih dogodkih, ki jih doživimo (Inštitut za razvoj človeških virov, b. d.). Ko se je Marta v mladostnih letih ponovno srečala s pokojniki, je ti niso več prestrašili, čeprav je šlo za umrle, ki jih ni poznala. Vedela je namreč, za kaj gre, in tudi ideja o posmrtnem življenju ji ni bila več tuja, saj je o tem prebrala številne knjige in članke na spletu. Tako sedaj ob stiku s pokojniki »ne čuti strahu, ampak tudi ne umirjenosti« – samo »malo čudno« in »nenavadno« se ji vse skupaj zdi. Imela je dve nenavadni izkušnji: prva je bila stik z umrlim moškim v dolgem plašču, ki jo je nekaj časa obiskoval v njenem stanovanju, ko je bila stara okoli dvajset let. Obraza moškega ni prepoznala, saj je nosil velik črn klobuk, vendar pa se ji je dozdevalo, da ga morda sploh nima. Vsakič se je molče usedel na rob kavča, nato pa čez nekaj časa brez besed tudi odšel.

Videla in slišala sem ga [smeh]. Ja, spomnim se, ko sem bila v svojem stanovanju, da me je dostikrat obiskoval, ampak jaz ne vem, za katero osebo gre, samo da me je dostikrat obiskoval nek moški, ki je sedel na sedežno v dnevni sobi, pa imel je klobuk gor, pa dolg plašč. Silhueta tega je bila, taka temna senca, pač tako, kot da je neka črnina no, na ta način. Ampak ta klobuk je imel zmeraj gor, tako da ga nikoli nisem mogla videti v obraz, samo klobuk je bil, pa tako dol je gledal. Samo hodil je do mene in se je usedel in bil tam, vedno na istem koncu kavča se je usedel.

Marta se je z neznancem skušala pogovarjati, ampak od temne silhete ni nikoli dobila odgovora.

Jaz sem se samo usedla zraven, da bi ga kdaj pogledala, uzrla, če bi sploh lahko bila zmožna videt, ne vem, obraza, nekega obrisa obraza, ampak ga ni imel. Tako zelo je bilo čudno, sam plašč in klobuk. /.../ Ampak ga nisem dojemala kot škodoželjnega, a veš, ni bilo tisto začutiti »o, res te nočem tukaj v prostoru«, ali pa »kaj delaš tukaj«.

Zmedo in bojazen, ki ju je Marta pri srečanju s pokojniki občutila kot otrok, je nadomestilo preprosto čudenje in zavedanje, da gre le za srečanje z umrlo osebo, ki se morda ne počuti dobro. Ob prisotnosti neznanega umrlega se je začudila, nato pa odzvala povsem umirjeno in trezno. Do umrlega ni čutila nobenega odpora, niti strahu, saj ga »ni dojemala kot škodoželjnega«.

Drugi stik z neznanim umrlim je imela, ko se je sprehajala ob reki: naenkrat ni več mogla nadaljevati poti – fizično ni zmogla premakniti nog. Imela je občutek, kot bi se v nekaj zaletela. Nazadnje se je obrnila, da bi se vrnila domov, takrat pa je za svojim hrbtom začutila, da »nekaj hodi za njo«, kot nekakšen »obris«, ki se želi »prisesati na njeno energijo«. Popolnoma enako se je zgodilo vsakič, ko se je sprehajala po tej poti, kar se ji je zdelo le »zelo čudno«. Pozneje je izvedela, da je tudi njen fant na približno istem kraju ob reki imel podobno izkušnjo s čutenjem nenavadne prisotnosti.

Smo imeli tam, kjer sem prej živela, eno pot ob reki dol, kjer sem hodila. In včasih enostavno nisem mogla po tisti poti naprej stopat. Kot da se v nekaj zabijem, tako, a veš, ne gre, ne gre, ne gre naprej. In potem, ko sem se obrnila, da grem nazaj do svojega bloka, je pač ta stvar tako prav hodila, čutila sem za sabo nek tak obris, nekaj, kar hodi za mano, a veš. Kot da bi se hotel nekdo prisesati na mojo energijo... To se mi je vsakič zgodilo, ko sem potem šla tja na sprehod. Vsakič na neki točki jaz ne morem več naprej stopit, moram se obrnit pač domov in potem gre ta stvar kar z mano, a veš. Tako zelo čudno. Prav vedno isti scenarij.

Martina babica pa naj bi doživela nenavaden stik s svojim pokojnim možem. Po njegovi smrti je namreč vsak večer pred spanjem začutila, kako se je žimnica na drugi strani zakonske postelje ugreznila, kot nekaj pod težo telesa njenega moža. Čeprav se je pojavu močno čudila, pa pri tem ni občutila nobenega strahu: »Tisti del postelje je vsak večer šel dol in je ona čutila tisto težo, a veš, kot da se uleže. In je bilo to zelo čudno, a ne. Ni pa bilo nekega strahu prisotnega.«

Anuša je med šotorjenjem s prijatelji v Ospu doživela vizualni stik z umrlim, ki ga ni poznala. Sredi noči se je zbudila in na široki plezalni steni zagledala velikansko črno postavo. Da bi se prepričala, da ne gre za privid ali sanje, se je uščipnila in si pomela oči, a črna pojava je bila še vedno tam. Nato je postava odprla nekakšna vrata v kamnito steno, in ko se je namenila skozi, jo je Anuša vprašala, kam gre. Ne da bi se zmenila zanjo,

je postava vstopila skozi vrata v kamnito steno, Anušo pa pustila brez odgovora. Ob stiku s tem nepoznanim pokojnikom Anuše ni bilo strah, se ji je pa vse skupaj zdelo zelo »nenavadno« in jo je zbegalo, saj ni vedela, kaj naj bi videni prizor pomenil. Večkrat si je pomela oči, nato pa brez razlage zaspala nazaj.

Ne vem, kaj je bilo. To sem se sredi noči zbudila, gledam, taka ogromna postava. To je bila res velika, štiri metre velika. To smo bili v Ospu, plezali smo. Pod steno smo naštimali spalne vreče pa spali smo. Pa leče sem imela notri, ker so me zelo oči bolele. In vem, da ko sem oči odprla, sem si jih močno pomela, »a jaz to zdaj vidim, kaj, ali imam zdaj privid?« Ne, to ni, pa sem potem zamižala, pa še enkrat pogledam, pa desetkrat sem to naredila, pa to je tam bil. Ena črna postava, štiri metre velika. Ogromna. In potem kakor da je vrata odprl in skozi steno je šel. In sem potem rekla: »Kam greš?« Jaz točno vem, ker mi je bilo tako nenavadno, da je to res bil tam, ker sem se res velikokrat tako skloftala, saj ne spim! Pa še vseeno ga vidim tam. Pa vrata je odprl. Potem pa jaz pravim, ker je bilo res po tolikšnem času, »kam greš?« Da rečem potem: »kam pa greš«. To je pa iz mene šlo ven. Kam greš? Zato, ker je bilo to tako res prisotno, da sem potem že vprašala, ja kam pa zdaj greš. V glavnem, drugi dan je prijateljica rekla, da me je slišala, da sem rekla »kam greš«. Veš, ker so vsi spali. Pa ni odgovoril, samo notri v steno je šel. /.../ To mi je bilo tako nenavadno, da je to res bil tam. Nič mi ni bilo jasno. Čisto sem bila zbegana. /.../ Pa ne, ni me bilo čisto nič strah. Potem sem pa naprej šla spat, ker sem si rekla: »Ne vem, kaj naj si mislim.«

UMIRJENOST IN OBČUTEK »NORMALNOSTI«

Umirjenost je po psihološki definiciji stanje spokojnosti in stabilnega zadovoljstva, ko ni nikakršnih motenj ali vznemirjenja (Inštitut za razvoj človeških virov, b. d.). Pomirjenost ob stiku z umrlimi in občutek, da gre za nekaj povsem »normalnega«, sta se pri mojih sogovornicah pogosto prepletala. Tudi Abby Day (2012: 76, 77) je ugotavljala, da so pričevalci v njeni raziskavi ob obiskih pokojnih bližnjih kljub nenavadnosti izkušnje imeli občutek, da gre za normalno in povsem vsakdanjo izkušnjo. Tako je čutila tudi Klementina, ki je po nenadni smrti svojega skoraj polnoletnega sina v prometni nesreči še približno pol leta izrazito čutila njegovo (po njenih besedah skoraj fizično) prisotnost vsakič, ko se je usedla v svoj avto:

Neprestano sem imela občutek, da se je on z mano vozil v avtu. Takrat ko sem bila v avtu, imaš pa pač razdaljo, kakršno koli imaš, in takrat sem bila umirjena in sem imela nenehno občutek, da se on z mano pelje. Fizično sem ga čutila. In tisto, da je on umrl, sploh ne dojameš. In se je ene pol leta to dogajalo, neprestano. Ves čas sva komunicirala! Ves čas! To je bilo miselno.

Mislím, tako kot takrat, ko je sam vozil. To si čutil energijo celo. Jaz sem jo neprestano čutila. Pol leta. Ampak potem pa res ne več. Takrat se je poslovil in potem pa tudi te energije ni bilo več.

Sinovo energijo je čutila tik ob sebi, na sovoznikovem (sicer praznem) sedežu. Med njima naj bi potekala zelo jasna miselna komunikacija; med temi pomenki sta se »vse zmenila«, kot bi bil fant še živ. Po šestih mesecih se je pojavil v njenih sanjah in se od nje poslovil (čeprav so bile »zgolj sanje«, so se ji zdele presunljivo resnične in povsem drugačne od običajnih sanjskih podob). Odtlej ni nikoli več čutila njegove prisotnosti – ne v avtu ne kje drugje. Pravi, da pri izkušnji stika s pokojnikom ni imela nikoli občutka, da gre za nekaj izrednega in nenavadnega – nasprotno, sanje so se ji zdele povsem realne, sinova navzočnost v avtu pa prav tako resnična in po njenih besedah celo pomirjujoča. Prisotno ni bilo niti vznemirjenje, niti pretirana žalost, prej je imela Klementina občutek, da gre za nekaj povsem »normalnega«.

Pri meni je bil takrat pač samo zraven, neprestano je bil [zraven nje v avtu]. Ampak nikoli ne tako, da bi rekla, da bi bil [pokojni sin] v razpoloženju, da je prestrašen, pa da potem odide – ... ne, zmeraj je to bil tako pomirjujoč [občutek]. Nič takšnega, kot da je zdaj pa strašna žalost tukajle, ali pa, ne vem, vznemirjenje tako. To je bilo meni prej pomirjujoče, da je bil tam. Nekaj normalnega, ja.

Pri naslednjem primeru pa lahko vidimo, da tudi stika z nepoznano umrlo osebo pričevalka ni občutila kot izreden dogodek. Silvija se je nekoč v otroštvu sredi noči zbudila, saj je začutila, da jo nekdo opazuje. Odprla je oči in sredi sobe zagledala visoko črno postavo. Ta je še malo postala, nato pa stekla skozi zaprta balkonska vrata. Naslednjo noč se je dogodek ponovil, vendar pa je nastopila druga, malce nižja črna silhueta (Silvija je nagonsko vedela, da ne gre za isto pojavo). Obe sta bili v človeške oblike, a precej večji in nista imeli obraza. Obakrat sta počakali, da se je Silvija zavedala njune prisotnosti, nato pa izginili.

Prvi dan je bil zelo visok. Ravno to je bil point, pač samo taka črna pojava, pa skoraj do stropa je bil. In zelo ozek in samo bil je tam tako. In potem ko sem ga videla, je samo malo še postal in potem je šel tako proti vratom na balkon in potem je samo zginil. Skozi vrata, zaprta vrata, ponoči. Ni imel obraza. Taka črna pojava je bil, ampak v obliki človeka. Ampak ne čisto, pač tako, v obliki človeka, ampak precej višji, tako, čisto do stropa, res zelo visok. In potem naslednji dan je pa še eden prišel, je bil pa ravno malo nižji od njega. Tako ravno malo pod stropom je bil. Ni bil pa isti kot prvič. To pa vem po občutku – ker še nekdo drug je bil. Ampak je naredil identično stvar. Pač pojavil se je, sem ga videla, vstala sem sredi noči, ravno to. Sredi noči me je to zbudilo in sem se tako gor postavila in gledala in tako ravno toliko časa je bil, da sem lahko došla, da ne sanjam ali pa

da ne spim. Sem ga tako gledala in potem tako počasi, samo tako, a veš prav naglo, tako... šjuu, šjuu, tako je šel tam skozi vrata.

Silvije izkušnja ni niti malo pretresla ali prestrašila, ravno nasprotno. Bila je povsem umirjena, čeprav je imela komaj osem let in je bila sicer precej plašen otrok, ki se je bal teme in sredi noči hodil spat v materino posteljo, ker se je bala, da bi »kdo prišel v njeno sobo«. Presenetljivo pa je po izkušnji dejanskega stika z nepoznanima postavama ostala čisto mirna in je celo sama zaspala nazaj:

Zelo je bilo vse umirjeno ... tudi zelo lepo sem potem zaspala nazaj. Videla sem to, okej, sem rekla, in sem se obrnila in zaspala. Ker [ostale noči] mi je bilo po navadi grozno, po navadi sem vedno neke oči in sence gledala, pa šla potem k mami spat.

Prav zaradi mirnega doživljanja dogodka je Silvija prepričana, da je bilo njeno videnje resnično. Zavedala se je, da ji neznani postavi ne želita škodovati, njuna prisotnost pa se ji je celo zdela nekaj naravnega in normalnega. Čutila je, da sta »del vsega«, in čeprav je pogosto imela ponoči grozljive privide in nočne more (za katere je vedela, da niso resnični in so zgolj plod njenih blodenj), se črnih pojav ni prestrašila, saj je šlo za drugačne vrste izkušnje – po njenih besedah je zanesljivo vedela, da se ne dogaja le v njeni glavi.

Zelo sem bila mirna. Zelo. Ravno zato mi je bilo čudno, ker jaz sem drugače zelo pogosto imela nočne mōre. Ravno to ... ravno takrat sem bila zelo mirna. Ravno zato mi je bilo zelo čudno. Ravno zato sem verjela temu najbolj. Zato ker prej je bilo vse kakor eni prividi, ki sem jih imela v glavi malo, a veš tisto, ko imaš ene občutke, zdaj bo pa tam nekaj ... videla sem nekaj, ampak vem, da se mi je bledlo. Tisto, ko veš, da se ti blede, da pač ni resnično, ampak ... ravno to, ker to je pa bilo zelo resnično in tudi spominjam se, da sem čisto na drugačen način povedala mami. Pač samo tako, da je nekdo prišel.

V naslednjih pričevanjih Anuša in Vesna pripovedujeta o svojih občutkih, da njuni pokojni starši na nek način še vedno ostajajo z njima. Anuša prisotnost svoje pokojne matere ob sebi občuti že nekaj časa. Dolgo se sicer ni zavedala, da je dotični občutek prav ta materina nevidna podpora in spremstvo, vendar se sedaj v odraslosti pogosto obrača k njej po oporo ali tolažbo v težkih trenutkih. Svojega prvega stika s pokojnico se je v otroštvu sicer ustrašila, ampak z leti je strah splahnel – danes pomirjena živi z občutkom njene stalne prisotnosti: »V bistvu sem se sama dokopala do tega miru na koncu. In potem čutiš tudi bolj to prisotnost njeno v ljubečem, nič drugega. Ker vem, da je ta podpora z njene strani, čutim to [prisotnost pokojnice] kot mir.«

Tudi Vesna pravi, da ima vse od smrti svojih staršev naprej občutek, da sta še vedno ob njej. Njuno prisotnost zaznava prek različnih simbolnih predmetov (kovanci, peresa, vrtnice),

ki se pojavljajo v njenem življenju, znamenj v naravi, v motenem delovanju električnih naprav ipd. Najpogostejše občuti prisotnost svoje matere, čeprav je že sedem let mrtva; ta jo pogosto z znamenji opozarja na prihajajoče dogodke, nekoč pa jo je celo poklicala po imenu: *»A veš, ta občutek, da je še zmeraj z mano ... Čutim jo. /.../ Pa slišala sem, kot da nekdo hodi, ali pa kot da nekaj poka. Zdaj mi je pa že čisto navadno to.«*

O identiteti pokojnice se je prepričala pri prijateljici, ki je medij. Ta je dejala, da gre res za dušo njene matere. Vesna pravi, da se je njenih znamenj sprva precej bala, ampak se je sčasoma tako privadila nanje, da se ji zdaj prisotnost umrlih zdi nekaj normalnega, celo vsakdanjega.

Občutek, da gre ob izkušnji stika z umrlimi za nekaj povsem »navadnega«, imata tudi medijki Sandra in Eneja, ki se s pokojniki srečujeta skoraj vsak dan in zanju zato taki stiki niso nič posebnega. Sandra ima osemletnega sina, ki prav tako zaznava prisotnost pokojnikov in komunicira z njimi. Poleg tega, da naj bi podedoval sposobnost komunikacije z umrlimi, je že vse življenje posredno in neposredno obdan s tematiko pokojnikov, tudi prek stika s Sandrinim krogom prijateljic, ki jih zanimajo podobne duhovne tematike, in o katerih veliko in sproščeno govorijo. Tako je fantu svet umrlih skoraj tako blizu kot svet živih – v vsakem primeru mnogo bližji kot nekomu, čigar starši se ne ukvarjajo s tem – zato ni čudno, da se mu pristnost pokojnikov ne zdi »nič kaj tako posebnega«. Na vprašanje, kako njen otrok živi s to neobičajno sposobnostjo zaznavanja pokojnikov in kako umrle doživlja, je Sandra dejala: *»Ej zelo v redu, njemu je to tako normalno, ker že jaz sem taka, in to je njemu čisto normalno.«*

OBČUTEK PREOBREMENJENOSTI IN DEJAVNA POMOČ UMRlim

Nepretrgan in stalen stik z umrlimi pa po pričevanju treh mojih sogovornic vseeno ni vedno najbolj prijeten. Medijki Sandra in Eneja pristnost umrlih zaznavata praktično vsak dan, zato take izkušnje zanju niso posebno ali nenavadno doživetje. Ravno obratno – videvanje, poslušanje ter druge vrste zaznavanja prisotnosti umrlih doživljata tako pogosto, da ju to včasih celo »moti« in obremenjuje pri preživljanju prostega časa ali pri vsakodnevnih obveznostih. Preobremenjenost z odnosi po definiciji Psihološkega raziskovalnega inštituta izhaja iz zahtev, konfliktov ali pričakovanj drugih (v našem primeru umrlih) ljudi. Zato se počutimo užete, smo izčrpani, občutimo nemoč, tesnobo, krivdo ali jezo, kar lahko spremljajo tudi telesni simptomi, na primer utrujenost, motnje spanja ali glavoboli (Psihološki raziskovalni inštitut, 2025).

Kot trdi Eneja, pa svojega nadčutnega zaznavanja ne more »kar izklopiti«, čeprav si kdaj pa kdaj to želi. Ko je nekega jutra navsezgodaj na robu svoje postelje zagledala neznanega umrlega, ki se ji je »zelo intenzivno prikazal«, si je mislila: *»Joj, a lahko malo kasneje? [smeh] Čisto prežgodaj je še.«* Tudi Marta zase pravi, da je »hipersenzibilna oseba« in da zaznava veliko večji spekter energij kot večina ljudi (čeprav ni zares medijka). A ker ima »vse čute na potenco«, pravi, da je pogosto utrujena in preobremenjena. Dogajanja, ki ga občuti okoli sebe, namreč ne more enostavno prezreti, čeprav ga včasih poskuša, da bi imela vsaj malo miru.

Včasih ti je tako, overwhelming,⁸ ja, včasih so te stvari veliko preveč [naporne] in potem nočeš dajati toliko pozornosti temu, daš tako na stran, ali pa nočeš dajati pomembnosti nečemu. Ampak ko se ti potem nekatere stvari konstantno dogajajo, potem že moraš [temu] dati pozornost, ne moreš dati kar na stran.

Marta sprva ni vedela, kaj točno se ji dogaja in kaj pomenijo nepojasnjene zaznave energij, ki jih s prostim očesom ni videla. Opazovala je občutja, ki so se ji porajala ob zaznavah, in začela s pomočjo literature in spleta poglobljeno raziskovati posmrtno komunikacije. Predvidevala je namreč, da bo s pomočjo zavedanja širše slike in konteksta posmrtnih pojavov morda lažje sprejela svoje zaznave in dogajanje v svoji okolici.

In potem sem ugotavljala, ker me je tako motilo, ne vem, ugotavljala sem, kako se jaz počutim ob tem ... ali me je tega strah, a mi je prijetno, a mi je neprijetno, a želim sploh vedeti, kaj se dogaja. Ampak ker sem zelo vedoželjne narave, sem pač itak hotela potem [razumeti]. Ker sem mislila, da je samo na tak način, da to stvar razumem, da grem globlje vanjo, da se pač lahko tudi umiri, pa da sem zmožna videti to kot celoto, da lahko tudi sprejemem potem take stvari, ki se dogajajo.

Prav poglobljanje in raziskovanje jo je pripeljalo do tega, da se je Marta na stike z umrlimi začela odzivati drugače kot večina drugih – na podlagi znanja, ki ga je pridobila o pokojnikih in njihovih dušah, je začela zavestno in dejavno delovati v njihovo korist. Namesto pasivne vloge opazovalke in žrtve je z umrlimi raje dejavno poskušala vzpostavljati dialoge ali pa jim pomagati na drug način. Na podoben način se je odzvala že ob srečanjih z neznanim možem v plašču, ki jo je obiskoval v njenem stanovanju in ga je (zaman, a vseeno) ogovarjala (glej poglavje (Za)čudenje). Pripovedovala pa je še o svojih drugih dveh izkušnjah.

Prvi je primer sesalnika, ki ga je Marti in njenemu fantu ob vselitvi podarila fantova babica. Pospravila sta ga v shrambo, kjer je bil pritrtjen na steno. Ko je pozneje babica naredila samomor, je sesalnik začel nenadoma padati na tla – sredi noči, včasih tudi podnevi, se je sam od sebe s truščem zrušil na tla. Ker se je padanje kar naprej in kljub številnim preventivnim ukrepom ponavljalo, je Marta pomislila na možnost, da gre pri tem nenavadnem dogajanju morda za nakazovanje prisotnosti umrle babice (sesalnik je bil njeno darilo in povezava se ji je zdela očitna). Dejavno je ukrepala in zavestno poiskala stik s pokojnico. V sobi, kjer je bil shranjen ta sesalnik, je organizirala »sestaneke« s pokojnico. Prižgala je svečo, v prostor namestila zaščitne kristale, ki naj bi spodbujali komunikacijo s pokojniki, ter zaprla okna, da bi plamen reagiral samo na pokojnico in ne na morebitne tokove vetra. Prek sveče se je s pokojnico pogovarjala kakšnih 20 minut, naposled pa jo je »pospremila ven, da najde mir in odide«. Marta je s pogovorom

⁸ Angl. *overwhelming*, »preobremenjujoče«.

»pomirila« dušo pokojnice, da je lahko »šla naprej«, ⁹ in tako razrešila nenavadno situacijo, saj odtlej sesalnik nikoli več ni padel na tla.

Drugi primer Martinega ukrepanja je že zgoraj opisani občutek nepoznane prisotnosti (v poglavju (Za)čudenje), ki ga je Marta zaznavala na poti ob reki, kjer se je sprehajala. Čeprav ni vedela, za koga gre, je ukrepala: na kraju, kjer je zaznala umrlega, je začela izvajati štirinajstdnevni zaščitni ritual, ki je vključeval recitiranje staroindijskih manter in naj bi dušam umrlih pomagal pri prehodu na drugi svet.

Sem potem tam delala neke rituale [smeh]. Veš, jaz imam zelo rada te rituale in to. Takrat sva prišla [s fantom] do nekih manter v bistvu staroindijskih, ki jih uporabljajo prav v te namene: za zaščito doma, za zaščito ljudi in svoje energije, pa če kdo umre ob prehodih. In sem potem štirinajst dni v bistvu delala ta ritual.

Marta je dejala, da se na stik z umrlimi zmore dejavno odzivati predvsem zato, ker je podobne izkušnje z umrlimi imela že pred tem: »Ampak če imaš pa prvič to izkušnjo, zna biti pa kar naporno.«

ZAVRAČANJE IZKUŠNJE STIKA Z UMRlimi

Nobena od mojih sedmih sogovornic ni zavračala ¹⁰ svojih izkušenj stika z umrlimi. Kljub temu bom za ponazoritev takšnega odnosa navedla pripoved ene od pričevalk, ki je videla odklonilen odziv svojega očeta na tako nepojasnjeno izkušnjo.

Martin oče je bil prisoten na nenadnem dogodku motenega delovanja elektronskih naprav – baterijska svečka za torto, ki sicer ni oddajala zvokov, je na babičinem rojstnodnevnem praznovanju na lepem in brez vstavljenе baterije začela predvajati rojstnodnevno melodijo. Ženske članice družine so dogodek sprejele kot znamenje in se družno strinjale, da gre za pozdrav pokojnega dedka, Martin oče pa je prebledel in zapustil prostor. Če je pozneje pogovor nanesele na ta nenavadni dogodek, je vse skupaj označil za veliko norost.

In je bil ravno takrat ati zraven, ki sicer ne verjame v te stvari, in ko je videl, da ni baterije notri, je samo bled postal – prav tako zeleno bled – in je šel gor [po stopnicah v spalnico]. »Grem jaz fuzbal gledat,« je rekel. In od takrat naprej noče več slišati za te stvari. Je rekel, da to se je nam malo bledlo, in to je to. Ne more si nekako razložiti niti ne dopusti si, da bi to

⁹ Po evropskih tradicijskih verovanjih naj bi način smrti vplival na usodo duše pokojnika. Babica Martinega fanta je naredila samomor, kar po tradicijskih verovanjih prinaša t. i. »slabo« smrt in posledično obsodbo na bivanje med dvema svetovoma – svetom živih in svetom mrtvih. Takšne duše naj bi večno trpele v tem liminalnem medprostoru, nezmožne najti svoj mir (Mencej, 2013: 134), razen če jim ne pomaga kdo od živih ljudi in jih »pospremi« na oni svet.

¹⁰ Zavračanje razumem kot nepriznavanje ali izražanje negativnega odnosa do česa (SSKJ², s. v. »zavračati«).

lahko bilo možno, da bi kaj obstajalo. /.../ Ampak baje potem tisto noč ni spal, je mami rekla, ga je kar malo napralo, mu ni bilo všeč. Tudi kadar koli je téma na to prišla, se je zmeraj hotel izmakniti, pa je rekel: »Daj, vi ste nori,« pač tako, »daj, vi ste nori vsi.« On to ni mogel sploh dopustiti.

Po Martinem mnenju njen oče zaradi nezmožnosti logične in razumske razlage preprosto ni zmogel sprejeti ali dopustiti, da se je dogodek, ki mu je bil priča, dejansko zgodil, saj po njegovem osebnem prepričanju stvari ne morejo obstajati izven vidne, otipljive materije. Enako je sicer ugotavljala že Julie Parker (2005: 278), da naj bi posameznik precej težje sprejel svoje nenavadne izkušnje, če niso v skladu z njegovim pogledom na svet, ali pa če bi jih lahko razumeli kot »na meji razuma« (Raaghauge, 2016: 89). Čeprav Martin oče o svojem doživljanju ni nikoli več spregovoril z nikomer v družini, po besedah Martine mame tiste noči, ki je sledila dogodku, ni spal. Raaghauge (2016: 92, 93) v raziskavi opaza, da so o svoji nenavadni izkušnji neradi govorili predvsem tisti pričevalci, pri katerih je bila izkušnja v očitnem nasprotju z njihovo racionalnostjo in osebnimi prepričanji.

RAZPRAVA

Odnos do izkušenj stika z umrlimi se je v moji raziskavi izkazal kot izrazito sprejemajoč, na kar je brez dvoma vplivala naravnost mojih sogovornic. Nobena od njih ni stika z umrlimi doživljala z grozo,¹¹ nobena ni prevpraševala verodostojnosti ali ontološke resničnosti svojih doživetij zaznavanja umrlih, prav tako jih nobena ni zavračala. Presenetljivo so prav vse pričevalke stik z umrlimi sprejele kot izkušnjo, ki jim je pokazala le še eno mogočo obliko obstoja in delovanja sveta, ponekod pa so izkušnje z umrlimi celo pripomogle k spremembam v njihovih dotedanjih nazorih in prepričanjih, saj so začele sprejemati idejo o posmrtnem življenju. Treba pa se je zavedati, da sta njihova interpretacija in vrednotenje takih izkušenj stika z umrlimi poleg osebnih okoliščin in naravnosti zagotovo v veliki meri odvisna tudi od družbenega okolja in kulturnega konteksta, v katerem živijo in delujejo. Izpričani odzivi na izkušnje stika z umrlimi so bili – po naključju – pri mojih sogovornicah nadpovprečno sprejemajoči, kar pa izkazuje zgolj njihova osebna, intimna prepričanja v odnosu do takih pojavov. Marsikateri drugi posamezniki bi se na podobne izkušnje lahko odzivali povsem drugače – med obstoječimi raziskavami na primer Parker (2005: 278) navaja primere, kjer so posamezniki namenoma prezrli svoje nenavadne izkušnje s pokojniki ali pa jih kar v celoti zavrnil.

Pričevalke v moji raziskavi so se sicer na izkušnjo stika s pokojniki odzivale različno. Strah in nelagodje ob stiku so občutile tri pričevalke od sedmih, pri čemer jih je prestrašil zgolj prvi stik z njimi, vsa nadaljnja občutenja prisotnosti umrlih pa jih niso več strašila, ampak so se jim zdela nekaj »normalnega«. V dveh primerih je šlo za izkušnjo iz zgodnjega

¹¹ Groza po psiholoških opredelitvah pomeni intenziven občutek skrajne ogroženosti, kjer je strah tako močan, da osebo povsem ohromi (Inštitut za razvoj človeških virov, b. d.).

otročstva in starost se je pri odzivanju na stik z umrlimi izkazala kot pomemben dejavnik. Obe pričevalki sta svoj strah pripisovali mladosti in z njo povezanemu nerazumevanju nenavadne izkušnje, ena pa je izpostavila še dodaten vpliv vzgoje Rimskokatoliške cerkve, ki naj bi ji vcepila omejujoče strahospoštovanje do vsega duhovnega. Še en dejavnik, ki je pri mojih sogovornicah ponekod vplival na doživljanje srečanja z umrlimi, so bile predhodne izkušnje takih stikov ter predhodno znanje o duhovnih tematikah. Tiste pričevalke, ki so pred svojim srečanjem z umrlimi že doživele, raziskovale ali se spraševale o umrlih ter obstoju onstranstva, so izkušnjo stika z umrlimi bistveno hitreje in lažje interpretirale kot tiste, ki so se s takimi pojavi srečale prvič; zato v njihovih odzivih ni bilo zaznati bojazni pred neznanim. To lahko pojasnimo s trditvijo Jeannie Banks Thomas (2007: 29, 30), da naj bi ljudje v vsakodnevnem življenju stremeli h kategorizaciji svojih izkušenj in njihovega umeščanju v konceptualne okvire, ki nam nato pomagajo razumeti naše izkušnje.

Manj intenzivno nelagodje je ob izkušnji stika z umrlimi občutila še ena pričevalka, ki je (kljub dejstvu, da si je dogodek takoj razumsko interpretirala) čutila veliko vznemirjenje in pretresenost v trenutku izkušnje. Sicer pa sta se dve pričevalki ob stiku z umrlimi zgolj močno začudili. Štiri pričevalke od sedmih so stik s pokojniki doživele kot nekaj povsem »naravnega«, »normalnega« in celo »logičnega«, saj so čutile, da so pokojniki »del vsega [stvarstva]«, za tri pa je srečanje s pokojniki poleg »normalnosti« bilo celo prijetna izkušnja, ob kateri so čutile pomirjenost in jasno zavedanje o dogajanju.

Dve posebni in izstopajoči vrsti odziva na izkušnje stika z umrlimi sta se pokazali v pripovedih treh nadpovprečno senzibilnih pričevalk, ki vsakodnevno zaznavajo široke spektre energij. Prisotnost pokojnikov občutijo tako pogosto, da so je že povsem navajene, zato jim stiki z njimi včasih predstavljajo celo vrsto psiholoških preobremenitev. Morda se prav zato, ker svojega zaznavanja ne morejo kar prezreti ali »izklopiti«, vsaka od njih na nek način dejavno odziva na to prisotnost: dve s »kanaliziranjem« oziroma predajanjem sporočil iz onstranstva pomagata pri komunikaciji med živimi in umrlimi tudi drugim osebam, ena pa izpostavlja, da ob spontanem stiku z umrlimi vselej aktivno deluje in pomaga trpečim dušam umrlih z izvajanjem individualnih ritualov za njihov »pravilen« prehod v onstranstvo.

Izkušnje sedmih pričevalk so se razlikovale tudi v doživljanju poznanih in nepoznanih pokojnikov. Stika s poznanimi umrlimi niso doživljale kot izredne, nenavadne ali negativne izkušnje. Nasprotno – večina ga je (zlasti ob neprvih stikih) doživljala kot nekaj pomirjujočega, tolažečega in normalnega, celo vsakdanjega. Čeprav bi lahko predvidevali, da bodo po drugi strani stiki z nepoznanimi umrlimi pri pričevalkah predstavljali bolj grozljiva doživetja in jim povzročali travmatične spomine, pa ni bilo tako. Čeprav so nekatere pričevalke prvič v življenju doživele vizualni stik z neznanimi pokojniki, ob tem niso čutile bojazni in so se na take izkušnje večinoma odzivale le z velikim (začudenjem in/ali s preprostim zavedanjem, da gre za neobičajen dogodek. Po njihovih besedah jih ni bilo strah, saj so čutile, da jim neznani umrli »ne želijo škodovati«.

ZAKLJUČEK

Etnografsko raziskovanje izkušenj stika z umrlimi se mi zdi ključno prav zaradi pridobivanja vpogleda v človeško doživljanje ob zaznavanju pokojnikov. Zgoraj opisana raznolikost odzivov mojih sogovornic dokazuje, da take izkušnje lahko sprožajo različne odzive, ki se pri posameznikih zelo razlikujejo, tako po intenzivnosti kot obliki – nikakor pa ti odzivi niso zgolj in samo enoznačno negativni. Čeprav nekateri dejavniki v določenih primerih vplivajo na doživljanje pričevalk, se enaki dejavniki v drugih, nekoliko spremenjenih okoliščinah, izkažejo kot nepomembni in obrobni, zato se zdi, da je na področju tako subtilnih in intimnih doživljanjev, kot je zaznavanje sveta umrlih, v ospredju predvsem posameznikova subjektivnost. Naš odnos do stikov z umrlimi je konec koncev v celoti podvržen našim osebnim prepričanjem o ustroju sveta in vesolja, ki se med drugim odražajo tudi na ravni samega doživljanja tovrstnih pojavov. Vendar pa posameznikove partikularnosti in »psihološke« ustrojenosti, ki usmerjata njegova prepričanja, mnenja in odzive na zunanje dražljaje in dogodke, še zdaleč ni mogoče označiti za edina dejavnika, ki lahko vplivata na odzivanje na izkušnje stika z umrlimi. Slednje so v resnici bistveno pogojene s kulturnim in družbenim kontekstom, v katerega so (bile) vključene pričevalke oziroma v kakršnem živijo danes. Mislim, da lahko s podajanjem pripovedi o izkušnjah stika z umrlimi pripomoremo vsaj k zmanjšanju strahu pred mrtvimi in morda vplivamo na to, da se takih tematik ne odriva več na rob družbenega diskurza.

ZAHVALA

Raziskava, ki je vodila do rezultatov, predstavljenih v tem članku, je bila financirana s strani ERC (projekt št. 101095729, DEAGENCY). Izražena stališča in mnenja so izključno stališča in mnenja avtorice in ne odražajo nujno stališč Evropske unije ali Evropske raziskovalne agencije. Evropska unija in organ, ki dodeljuje sredstva, zanje ne moreta biti odgovorna.

REFERENCES

- Beischel, Julie, Chad Mosher in Mark Boccuzzi. 2018. The potential therapeutic efficacy of assisted after-death communication. V *Continuing bonds in bereavement: New directions for research and practice*, ur. Dennis Klass in Edith Maria Steffen, 176–187. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9781315202396-17.
- Bennett, Gillian. 1999. »Alas, poor ghost!«: Traditions of belief in story and discourse. Logan, Utah: Utah State University Press. DOI:10.1353/jaf.2001.0046.
- de Blécourt, Yseult. 2024. Enacting ghosts, or: How to make the invisible visible. *Religions* 15 (8): 934. DOI: 10.3390/rel15080934.
- Calhoun, G. Lawrence in Richard G. Tedeschi, ur. 1999. *Facilitating posttraumatic growth: A clinician's guide*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. DOI: 10.1186/1477-7525-2-34.

- Cooper, Callum E. 2018. Considering anomalous events during bereavement as evidence for survival. V *Continuing bonds in bereavement: New directions for research and practice*, ur. Dennis Klass in Edith Maria Steffen, 201–213. New York: Routledge.
- Day, Abby. 2012. Extraordinary relationality: Ancestor veneration in late Euro-American society. *Nordic journal of religion and society* 25 (2): 169–181. DOI: 10.18261/ISSN1890-7008-2012-02-04.
- Eaton, Marc A. 2021. *Sensing spirits: Paranormal investigation and the social construction of ghosts*. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9780429020001.
- Guggenheim, Bill in Judy Guggenheim. 2008. *Srečanja z dušami: Posmrtna komunikacije – novo raziskovalno področje, ki potrjuje večnost življenja in ljubezni*. Ljubljana: Ara.
- Hayes, Jacqueline in Edith Maria Steffen. 2018. Working with welcome and unwelcome presence in grief. V *Continuing bonds in bereavement: New directions for research and practice*, ur. Dennis Klass in Edith Maria Steffen, 163–175. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9781315202396-16.
- Hufford, David J. 1995. Beings without bodies: An experience-centered theory of the belief in spirits. V *Out of the ordinary: Folklore and the supernatural*, ur. Barbara Walker, 11–45. Colorado: University Press of Colorado. DOI: 10.2307/j.ctt46nwn8.6.
- Inštitut za razvoj človeških virov. (b. d.). *Slovar čustev*. <https://www.psihoterapija-ordinacija.si/osebnost-in-odnosi/slovar-custev> (dostopano 23. 1. 2025).
- Klass, Dennis, Phyllis R. Silverman in Steven Nickman, ur. 1996. *Continuing bonds: New understandings of grief*. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9781315800790.
- Kosminsky, Phyllis S. 2018. Working with continuing bonds from an attachment theoretical perspective. V *Continuing bonds in bereavement: New directions for research and practice*, ur. Dennis Klass in Edith Maria Steffen, 112–128. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9781315202396-11.
- Kwilecki, Susan. 2009. Twenty-first-century american ghosts: The after-death communication – therapy and revelation from beyond the grave. *Religion and American culture: A journal of interpretation* 19 (1): 101–33. DOI: 10.1525/rac.2009.19.1.101.
- Mencej, Mirjam. 2013. *Sem vso noč lutal v krogu: Simbolika krožnega gibanja v evropski tradicijski kulturi*. Ljubljana: ZRC SAZU, Znanstvena založba Filozofske fakultete. DOI: 10.3986/9789612546441.
- Mencej, Mirjam. 2015. Security Guards as Participants in and Mediators of Ghost Tradition. *Fabula* 56 (1–2): 40–66. DOI: 10.1515/fabula-2015-0003.
- Mencej, Mirjam. 2021. The dead, the war, and ethnic identity: ghost narratives in post-war Srebrenica. *Folklore* 132 (4): 412–433. DOI: 10.1080/0015587X.2021.1905380.
- Parker, Julie. 2005. Extraordinary experiences of the bereaved and adaptive outcomes of grief. *Omega* 51 (4): 257–283. DOI: 10.2190/FM7M-314B-U3RT-E2CB.
- Penberthy, Jennifer Kim, Marieta Pehlivanova, Kalelioglu Tevfik et al. 2023. Factors moderating the impact of after death communications on beliefs and spirituality. *Omega* 87 (3): 884–901. DOI: 10.1177/00302228211029160.
- Poklukar, Eva. 2024. *Izkušnje stika z umrlimi: prvoosebne pripovedi*. Magistrsko delo. Ljubljana: [E. Poklukar].
- Psihološki raziskovalni inštitut. 2021. *Čustvo strahu in njegov pomen*. <https://prinstitut.com/custvo-strahu-in-njegov-pomen/> (dostopano 23. 1. 2025).

- Psihološki raziskovalni inštitut. 2025. *Čustvena preobremenjenost z odnosi: kako jo prepoznati, ozavestiti in ublažiti*. <https://prinstitut.com/custvena-preobremenjenost-z-odnosi-kako-jo-prepoznati-ozavestiti-in-ublaziti/> (dostopano 27. 1. 2025).
- Raahauge, Kirsten Marie. 2016. Ghosts, troubles, difficulties and challenges: Narratives about unexplainable phenomena in contemporary denmark. *Folklore* 65: 89–110. DOI: 10.7592/FEJF2016.65.raahauge.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 2., dopolnjena in deloma prenovljena izdaja (SSKJ²). 2014. Ljubljana: Založba ZRC SAZU. <https://www.fran.si> (dostopano 27. 1. 2025).
- Streit-Horn, Jenny. 2011. *A systematic review of research on after-death communication (ADC)*. Denton, Texas: University of North Texas.
- Stroebe, Margaret in Henk Schut. 2005. To continue or relinquish bonds: A review of consequences for the bereaved. *Death studies* 29 (6): 477–494. DOI: 10.1080/07481180590962659.
- Svetel, Ana. 2024. To see and to respect: On the relations between humans, supernatural beings and the landscape in Northeast Iceland. *Studia mythologica Slavica* 27: 125–145. DOI: 10.3986/SMS20242709.
- Thomas, Jeannie Banks. 2007. The usefulness of ghost stories. V *Haunting experiences: Ghosts in contemporary folklore*, ur. Diane E. Goldstein, Sylvia Ann Grider in Jeannie B. Thomas, 25–59. Logan, Utah: Utah State University Press.
- Waskul, Dennis in Marc Eaton, ur. 2018. Introduction: The supernatural in society, culture, and history. V *The supernatural in society, culture, and history*, 1–18. Philadelphia, Pennsylvania: Temple University Press.

“ISN’T IT A BIT FRIGHTENING?” – EXPERIENCING THE CONTACT WITH THE DEAD

Contact with the deceased, defined as a spontaneous phenomenon or interaction between living individuals and the dead (Penberthy, Pehlivanova, Kalelioglu, 2023), is still regarded as a controversial topic in the broader public and often classified as the “supernatural” or “paranormal”.¹² Due to the lack of logical explanations (Cooper, 2018: 202) and their incongruity with prevailing Western scientific paradigms (Hayes, Steffen, 2018: 166), as well as societal perceptions of what constitutes reality, such experiences continue to be viewed through the lens of taboos. When the author introduces her research focus, people often ask: “Isn’t that a bit frightening?” This response is rooted in the established association with death and the ontological uncertainty of such experiences, leading many to assume that contact with the dead is inherently unpleasant, even terrifying.

¹² However, both terms are inherently problematic, as they reflect socially constructed normative frameworks surrounding specific belief systems. These frameworks delineate what is considered to fall within the boundaries of »nature« (in the case of the »supernatural«) and what transgresses those boundaries, or what is deemed »normal« and socially acceptable (in the case of the »paranormal«) versus what is not (Eaton, 2021: 13, 14; see also Waskul, Eaton, 2018).

However, contrary to common belief, numerous ethnographic studies indicate that, for some individuals, such encounters can be profoundly positive, offering support to the grieving, fostering a sense of ongoing connection with the dead, and aiding in coping with loss (Klass, Steffen, 2018: 4; see also Klass, Silverman, Nickman, 1996). The author challenges the prevailing assumption that encounters with the dead are inherently disturbing or unwelcome, drawing on her own research to illustrate that such experiences can elicit a broad spectrum of responses.

Indeed, all participants in the author's study acknowledged their encounters with the dead as legitimate experiences, interpreting them as manifestations of an alternative mode of existence. While some initially experienced fear, it was limited to their first encounter; subsequent interactions with the dead no longer frightened them, and they came to regard them as "normal". In many cases, these experiences contributed to changes in their previous beliefs, leading some participants to embrace the concept of life after death. Those with prior knowledge of spiritual matters were quicker to interpret their experiences. For many, contact with the dead was not only perceived as "natural" but also as a source of reassurance and calm. Encounters with the deceased known individuals were predominantly experienced as comforting, while, somewhat unexpectedly, interactions with unfamiliar deceased individuals seldom elicited fear.

Three individuals with heightened sensitivity, who regularly perceive a wide range of energies, have become habituated to frequent encounters with the deceased; however, at times, these interactions have been experienced as a psychological burden. Finally, the age of the witnesses at the time of the encounter, their personal beliefs, their prior knowledge of concepts related to the afterlife, and familiarity and emotional closeness to the deceased were important factors that, in some cases, shaped individuals' responses to the encounter with the dead. Ethnographic research on such encounters is crucial for understanding the broad spectrum of reactions and the role of individual subjectivity.

Ethnographic research on experiences of encounters with the dead is crucial precisely because it provides insight into human perception when sensing the presence of the dead. The diversity of responses among my interlocutors, as described above, demonstrates that such experiences can elicit a wide range of reactions, varying in both intensity and form from person to person. These encounters are not universally perceived as distressing or negative; rather, they are mediated by a complex interplay of personal, psychological, and sociocultural factors. While certain determinants may significantly shape an individuals' interpretation in a given instance, they may hold little or no relevance in slightly altered circumstances. This variability highlights the primacy of subjective perception in the phenomenology of encounters with the dead.

Ultimately, attitudes toward contact with the dead are deeply embedded in individual cosmologies and ontological frameworks, which, in turn, shape the ways in which such phenomena are interpreted and experienced. However, while psychological predispositions and personal belief systems play a crucial role in

framing these experiences, they cannot be regarded as the sole determinants. Rather, the sociocultural environment – both past and present – profoundly influences the ways in which individuals perceive and make sense of encounters with the dead. The ethnographic examination of narratives about encounters with the dead can contribute to reducing the fear of the dead and fostering a more open engagement with these phenomena. By disseminating narratives of these encounters, we may at the very least contribute to reducing the fear of the dead and perhaps encourage the reintegration of such topics into the broader social discourse and challenge the marginalization of these topics in contemporary society.

Eva Poklukar, mag. etnologije in kulturne antropologije in mag. francistike,
ewa.poklukar@hotmail.com